

УДК 37(092)(477«1823/1901»)(043.5)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ МАТВІЯ НОМИСА

Шумейко З.Є., к. пед. н.,
доцент кафедри іноземних мов та ділової української мови
Академія Державної пенітенціарної служби

У статті визначено теоретичні засади дослідження педагогічної та просвітницької спадщини українського педагога, письменника, мовознавця, громадського діяча Матвія Номиса. Автор статті характеризує основні методологічні підходи до вивчення педагогічної персоналії (біографічний, феноменологічний, герменевтичний, синергетичний, парадигмальний) і доводить, що лише синтез усіх цих підходів забезпечує комплексне дослідження історико-педагогічних процесів, оскільки дає змогу всебічно оцінити відповідний факт, подію і явище.

Ключові слова: педагогічна спадщина, просвітницька діяльність, педагогічна персоналія, принципи, методологічні підходи.

В статье определены теоретические основы исследования педагогического и просветительского наследия украинского педагога, лингвиста, писателя, общественного деятеля Матвея Номиса. Автор статьи характеризует основные методологические подходы к изучению педагогической персоналии (биографический, феноменологический, герменевтический, синергетический, парадигмальный) и доказывает, что только синтез всех этих подходов обеспечивает комплексное исследование историко-педагогических процессов, поскольку позволяет всесторонне оценить соответствующий факт, событие и явление.

Ключевые слова: педагогическое наследие, просветительская деятельность, педагогическая персоналия, принципы, методологические подходы.

Shumeyko Z.Ye. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF MATVII NOMYS' PEDAGOGICAL HERITAGE STUDYING

In this article the theoretical foundations of educational ideas and heritage of Ukrainian teacher, linguist, writer, social activist Matviy Nomys are investigated. The author of this article describes the basic methodological approaches to the study of educational personnel (biographical, phenomenological, hermeneutic, synergy, paradigm) and argues that only the synthesis of all these approaches provides the comprehensive study of historical and educational processes, because it allows to comprehensively assess the relevant facts, events and phenomena.

Key words: pedagogical heritage, educational activities, pedagogical personalities, principles, methodological approaches.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку історико-педагогічних досліджень відбувається активний пошук методологічних концепцій для осмислення розвитку педагогічної науки загалом і становлення педагогічних ідей на різних історичних етапах зокрема. Історико-педагогічне дослідження характеризується поєднанням дослідження історичного періоду й аналізу розвитку і становлення педагогічних ідей у відповідний проміжок часу. Отже, історія педагогіки базується на двох наукових методологіях, що ускладнює процес наукових досліджень у цій сфері.

Окремим напрямом досліджень у галузі історії педагогіки є персоналістичний, тобто аналіз постаті педагога, його творчого доробку, внеску у розвиток теорії і практики педагогічної науки. До таких постатей належить Матвій Номис (1823–1901), письменник, етнограф, фольклорист, педагог, мовознавець, громадський діяч. Звернення

до його творчої спадщини спричинене, по-перше, необхідністю осмислення величї й самобутності цієї постаті; по-друге, важливістю його наукових ідей і досвіду практичної діяльності для розвитку вітчизняної педагогічної думки; по-третє, наявністю зв'язків між практичною діяльністю та теоретичними ідеями вченого й актуальними проблемами сьогодення.

Аналіз досліджень і публікацій. До сьогодні у центрі уваги дослідників здебільшого перебувала етнографічна й фольклористична спадщина Матвія Номиса, який вважається упорядником збірки «Українські прислів'я, приказки і таке інше». Започаткували її вивчення сучасники діяча – М. Возняк, М. Грушевський, С. Єфремов, В. Науменко, М. Сумцов, І. Франко – наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. У другій половині ХХ ст. окремі аспекти наукової, педагогічної і громадської діяльності цієї персоналії стали предметом аналізу Б. Ван-

цака, А. Лимар, П. Одарченка, М. Пазяка, Г. Самойленка, Б. Струмінського, Ю. Шевельова. Проте на сьогодні педагогічна спадщина Матвія Номиса, його внесок у розвиток теорії і практики навчання і виховання залишається поза увагою дослідників. Усі вищезазначені факти і визначають актуальність нашої статті.

Постановка завдання. Метою запропонованої статті є визначення теоретико-методологічних основ вивчення творчої спадщини Матвія Номиса.

Виклад основного матеріалу дослідження. У галузі історико-педагогічної науки упродовж останніх десятиліть широко застосовується комплексний підхід, відповідно до якого необхідно враховувати основні тенденції кожної з традиційних й інноваційних методологічних концепцій, характерних як для історичних, так і для власне педагогічних наукових пошуків. Проведений аналіз літератури з проблеми дослідження дав підстави для висновків, що методологія історико-педагогічних досліджень загалом і персоналістичних зокрема на сьогодні достатньо розроблена провідними вітчизняними дослідниками.

Зазначимо, що спроби розробки теоретичних підходів до вивчення педагогічної персоналії були здійснені ще радянськими дослідниками. У кінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. у руслі політики українізації відбувається активізація творчої діяльності української інтелігенції. У цей час виходить друком низка праць М. Возняка, Д. Граховецького, С. Єфремова, В. Міяковського, Є. Чикаленка, у яких висвітлювалися світоглядні позиції, ідеї, основні етапи діяльності представників культурно-освітнього руху ХІХ ст.

Проте вже у 20-ті рр. ХХ ст. увиразнилася тенденція, згідно з якою усі зразки мистецтва, літературні й історичні факти та явища класифікувалися за принципом їх відповідності завданням комуністичного виховання: партійні ідеологи відкидали цілі пласти «буржуазної» культури, заперечували окремі галузі наукових знань, переписували історію [4]. Радянські цензори у галузі педагогічної науки постійно контролювали «відповідність» або «невідповідність» поглядів і концепцій ідеї формування радянського громадянина. Унаслідок цього в історії розвитку української педагогічної думки з'явилися так звані «білі плями», однією з яких був період другої половини ХІХ ст.

На 50–60-ті рр. ХХ ст. припадає другий період вивчення науковцями історії громадського і культурно-освітнього руху в Україні другої половини ХІХ ст. Він був зумовлений

частковою демократизацією усіх сфер життєдіяльності радянського суспільства у часи «хрущовської відлиги». Зміст досліджень цього періоду мав тенденційно-описовий, узагальнюваний характер, але був позбавлений зв'язку з життєдіяльністю конкретної особистості [4].

Отже, дослідження педагогічних персоналій другої половини ХІХ ст. у радянський період майже не здійснювалися з ідеологічних причин, у друкованих виданнях з'являлися лише фрагментарні відомості, які не давали змоги сформувати об'єктивне уявлення про перебіг подій і обсяг внеску того чи іншого громадського діяча у розвиток національного культурно-освітнього руху вказаного періоду.

Лише 1981 р. Е. Днепров у праці «Радянська історіографія дореволюційної вітчизняної школи і педагогіки (1918–1977). Проблеми, тенденції, перспективи» [5] визначив окремий напрям історико-педагогічних досліджень, який окреслив як «персоніфікаційний». Він схарактеризував основні недоліки сучасних йому досліджень, присвячених творчості, науково-педагогічній спадщині, громадсько-просвітницькій діяльності, педагогічним ідеям радянських педагогів: дослідження персоналії поза зв'язками з попередниками і сучасниками; поза загальним контекстом розвитку педагогічної науки; відсутність аналізу своєрідності позиції педагога, його внеску у науку. Е. Днепров пропонував розглядати персоналію у сукупності особистісних, загальносоціальних і внутрішньонаукових факторів [5, с. 17].

Ця праця актуалізувала історико-педагогічні дослідження, перевела їх на якісно новий рівень. Новий етап у розвитку української історії педагогіки загалом та у дослідженні педагогічних персоналій зокрема розпочався після проголошення незалежності України. Чимало дослідників зосередили свою увагу на педагогічних ідеях провідних українських політичних, громадських, педагогічних діячів, особливо тих, які не досліджувалися у радянський період. Упродовж попередніх десятиліть розроблено теоретичне підґрунтя для персоніфікаційних досліджень. Так, М. Ярмаченко, проаналізувавши стан і перспективи досліджень у галузі історії педагогіки, визначив першочерговим завданням «... вивчення спадщини видатних і відомих українських педагогів, зокрема тих, які з політичних міркувань тривалий час замовчувалися, архівних джерел як живих свідків давно минулих подій; це стосується як Східної, так і Західної України, які віками перебували у стані національного пригнічення»

[8, с. 3]. Подібні ідеї ми зустрічаємо у працях інших дослідників: Н. Гупан, досліджуючи історіографію розвитку історії педагогіки в Україні, під педагогічними персоналіями розуміє «творчі біографії видатних педагогів-мислителів, які працювали у галузі освіти та виховання, послідовне систематизоване висвітлення сукупності їхніх педагогічних поглядів» [4, с. 11].

Вагомий внесок у розвиток персоналістичного напрямку історико-педагогічних досліджень зробила О. Сухомлинська. Вона стверджує, що педагогічна персоналія – це більше, ніж наукова, освітня чи творча біографія, це швидше персоніфікований процес утворення цінностей, культури у межах гуманітарної традиції, її певна конкретизована модель [7, с. 4]. Тому дослідник, який прагне змоделювати етап розвитку національної педагогічної думки шляхом аналізу життєвого і творчого шляху педагога, має звернути увагу на такі складові: життєпис педагога («особистісна» історія); власний підхід до розгляду педагогічного процесу (морально-етичний зміст творчості); предметний підхід (участь або відокремленість від тогочасного педагогічного процесу); ідейно-соціальні, культурницькі засади (розмаїття зв'язків з епохою, сила їх впливів на педагогічні погляди) [7, с. 4]. Дослідниця розглядає творчу біографію педагога як окремий предмет історико-педагогічного дослідження.

Персоналістичний напрям вимагає від дослідника добору відповідного методологічного інструментарію – наукових методів, підходів та принципів дослідження.

Насамперед для розкриття педагогічних ідей і характеристики просвітницької діяльності Матвія Номиса спиратимемося на концептуально важливі загальнонаукові принципи науковості, історизму, системності, об'єктивності, культуровідповідності, єдності національного і загальнолюдського, теорії і практики навчання й виховання.

На основі історико-педагогічних досліджень визначаємо такі основні *принципи історико-педагогічного дослідження: принцип єдності теорії і практики; принцип об'єктивності*, що потребує врахування всіх факторів, які характеризують постать Матвія Номиса: біографічні факти, сукупність педагогічних ідей, освітню діяльність у контексті історичної епохи; *принцип конкретності*, що вказує на суттєві сторони і закономірності об'єктивних процесів і конкретні підходи до їх оцінки; *принцип розвитку*, що полягає у висвітленні наукової біографії, яка складається з характеристики основних етапів життєвого шляху з відображенням епохи, у якій жив Матвій Номис, характе-

ристики середовища, його оточення, що вплинули на процес становлення і розвитку педагогічних поглядів; *принцип закономірності*, що характеризує комплекс явищ і процесів та взаємозв'язки між ними.

Об'єктивному дослідженню персоналії Матвія Номиса, його внеску у розвиток педагогічної науки сприятиме використання комплексу теоретичних підходів та методів історико-педагогічного напрямку. Загалом у методології педагогічного дослідження С. Гончаренко визначає якісні рівні, на які варто спиратись у процесі наукового пошуку: змістом першого рівня є філософське знання, другого – загальнонаукова методологія, що передбачає характеристику різних типів наукових досліджень, їх етапи та складові: гіпотеза, об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження [3]. В. Краєвський основою першого рівня педагогічних досліджень вважає філософські знання, другого – загальнонаукову методологію (системний підхід, діяльнісний підхід, характеристика різних типів наукових досліджень, їх етапи й елементи: гіпотеза, об'єкт і предмет дослідження, мета, завдання). Третій рівень складає конкретно наукова методологія, тобто сукупність методів, принципів дослідження і процедур, які застосовуються у тій чи іншій спеціальній науковій дисципліні, наприклад, у педагогіці. Четвертий рівень складають методика і техніка дослідження [6]. Предметом методології педагогіки, на думку В. Краєвського, «виступає співвідношення між педагогічною дійсністю та її відображенням у педагогічній науці» [6].

М. Богуславський у структурі історико-педагогічного знання виділяє такі компоненти:

- світоглядну позицію у трактуванні феноменів минулого (матеріалістично-детерміністичне світорозуміння, трансцендентний (релігійний) світогляд, синергетичне світорозуміння);

- сферу загальних підходів до вивчення всесвітньої історії освіти (формаційний, антропологічний, цивілізаційний, синхронний і діасинхронний підходи);

- загальні методи дослідження історико-педагогічного процесу (історико-структурний, конструктивно-генетичний, історико-компаративістський або порівняльно-зіставний);

- часткові методи дослідження історико-педагогічного знання (аксіологічний, інноваційних циклів, хвильовий, модернізаторський, персоналістично-біографічний, монографічний, парадигмальний) [1, с. 38].

Для об'єктивного й неупередженого дослідження творчої спадщини Матвія

Номиса необхідно використовувати *методологічні підходи*, які відрізняються шляхами аналізу історико-педагогічної інформації, що зорієнтовані як на внутрішню своєрідність педагогічних феноменів, так і на суспільні фактори, що впливають на їхній характер, особливості й історичне значення. О. Сухомлинська пропонує такі основні підходи до вивчення педагогічної персоналії: біографічний, феноменологічний, герменевтичний, синергетичний, парадигмальний [7].

Оскільки педагогічна думка завжди персоніфікована, вона відображає її носія з його поглядами, уподобаннями, смаками, віруваннями, переконаннями. З одного боку особистість педагога є визначальним фактором його творчості, а з іншого – віддзеркалює епоху або ж є її творцем. Отож, одним з основних підходів, який використовувався нами у процесі вивчення педагогічної спадщини Матвія Номиса, був *біографічний* підхід. Він передбачав висвітлення основних етапів життєвого шляху педагога; аналіз епохи, у яку він жив і творив; характеристики соціального середовища, у якому відбувався процес становлення особистості педагога; творчий пошук етнографічних, фольклорних, художніх, світоглядних основ його діяльності. Значна увага приділялася аналізу літературної і наукової спадщини Матвія Номиса, дослідженню ролі психологічних факторів у педагогічній діяльності.

Усебічний аналіз просвітницької діяльності і творчої спадщини Матвія Номиса дав змогу дійти висновку, що його світоглядні позиції сформувалися під впливом прогресивних ідей доби. Він був представником когорти демократично налаштованих громадських діячів другої половини XIX ст. На основі дослідження історичних, літературознавчих, етнографічних джерел можемо констатувати, що просвітницька, педагогічна, громадська, літературна діяльність Матвія Номиса дійсно стала важливим джерелом й одночасно результатом формування його світогляду.

З метою розкриття значення суб'єктивного досвіду як основної характеристики сутності особистості Матвія Номиса використано *феноменологічний підхід*, однією з провідних рис якого О. Сухомлинська вважає відмову від будь-яких ідеалізацій, упередженості й заданості, тобто у можливості незаангажованого навіть власною свідомістю дослідника вільного опису процесу пізнання дійсності, наукових і художніх текстів, у відмові від міфів і стереотипів [7, с. 15]. У процесі нашого дослідження педагогічна спадщина Матвія Номиса сприймалася як єдине ціле, у сукупності взаємо-

пов'язаних між собою елементів, а також просторових, часових та інших аспектах, у яких вона знайшла свій вияв. Тобто феномен цієї персоналії з'ясовувався у різних контекстах (історичному, суспільно-політичному, мистецькому), формах вияву (науковій, творчій, громадській, педагогічній, адміністративній діяльності), стосунках (родинних, службових, дружніх, творчих).

Герменевтичний підхід передбачав пояснення життєпису і педагогічних ідей Матвія Номиса через історико-культурні засади, тобто життя і діяльність педагога аналізувалися у контексті розвитку національної культури у різних формах її вияву. У межах нашого дослідження вказаний теоретико-методологічний підхід реалізовувався через два основні способи роботи з джерельною базою. Перший полягав у розшифруванні і тлумаченні педагогічних ідей Матвія Номиса мовою сучасних педагогічних понять, що сприяло кращому розумінню й засвоєнню інформації, її осучасненню й актуалізації. Другий передбачав «вживання» в атмосферу історичної епохи, «заглиблення» у внутрішній світ Матвія Номиса, аналіз характеру й особливостей мислення автора, його художніх і наукових творів, визначення основних принципів педагогічної реальності досліджуваної епохи.

Використання *синергетичного підходу* у процесі дослідження педагогічної персоналії Матвія Номиса дало змогу пояснити його науково-педагогічні ідеї не лише педагогічними категоріями і фактами, а й іншими нелінійними зв'язками між теоріями – філософією, мовознавством, літературознавством, етнографією, фольклористикою, мистецтвознавством, психологією. Дослідник синергетичного підходу у педагогіці О. Вознюк стверджує, що синергетика є одним із новітніх наукових напрямів, провідною галуззю міждисциплінарних досліджень, що поширюється на всі сфери суспільного буття. На сучасному етапі синергетична парадигма застосовується для осмислення розвитку педагогічної думки, розгортання освітніх процесів і проєктування освітніх систем [2, с. 10]. На думку О. Сухомлинської, цей підхід сприяє виявленню нерозкритих чи недостатньо розкритих процесів, що були прихованим пластом історико-педагогічних феноменів [7, с. 28]. Зазначимо, що виявлення і аналіз малодосліджених аспектів діяльності Матвія Номиса як фольклориста, мовознавця, краєзнавця, громадського діяча сприяли поглибленню уявлення про його внесок у розвиток педагогічної науки.

Парадигмальний підхід [7, с. 37] дав змогу розглянути логіку розвитку педаго-

гічних ідей Матвія Номиса з позицій власне педагогічної науки, її внутрішньої динаміки, з точки зору виникнення і трансформації різних концепцій, ідей, положень, вироблених сучасною йому когортою науковців. Застосування цього підходу дозволило з'ясувати, що педагогічні ідеї, громадська і просвітницька діяльність Матвія Номиса були новаторськими для другої половини XIX ст. і розвивались у руслі передових педагогічних ідей доби.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дало змогу дійти висновку, що лише синтез усіх цих підходів забезпечує комплексне дослідження історико-педагогічних процесів, оскільки дає змогу всебічно оцінити відповідний факт, подію і явище, по-різному розставити акценти на значенні педагогічних ідей і просвітницької діяльності Матвія Номиса. Маємо всі підстави стверджувати, що комплексне використання декількох сучасних методологічних підходів, як певних пізнавальних моделей, є теоретичною базою, яка дозволить нам послідовно й комплексно проаналізувати відібрану історико-педагогічну інформацію.

Досліджувана проблема має інтегрований характер, оскільки, з одного боку, здійснюється аналіз громадсько-просвітницької діяльності Матвія Номиса, а з іншого – досліджуються педагогічні ідеї, пов'язані з етнопедагогікою, педагогічною думкою XIX ст., а також зі здобутками сучасної педагогіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богуславский М. Методология, содержание и технология образования (историко-педагогический контекст) : [монографія] / М. Богуславский. – М. : Научная книга, 2007. – 186 с.
2. Вознюк О.В. Синергетичний підхід як метод аналізу розвитку вітчизняної педагогічної думки (друга половина XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка, історія педагогіки» / О.В. Вознюк. – Житомир, 2009 – 19 с.
3. Гончаренко С. Методологічні характеристики педагогічних досліджень / С. Гончаренко // Вісник Академії педагогічних наук України. – 1993. – № 1. – С. 11–23.
4. Гупан Н.М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект) : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н.М. Гупан. – К., 2001. – 21 с.
5. Днепров Э. Советская историография дореволюционной отечественной школы и педагогики (1918–1977). Проблемы, тенденции, перспективы / Э. Днепров. – М. : НИИОП, 1981. – 90 с.
6. Краевский В.В. Методология педагогики : [пособие для педагогов-исследователей] / В.В. Краевский. – Чебоксары : Изд-во Чуваш. ун-та, 2001. – 244 с.
7. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. Сухомлинська. – Київ. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
8. Ярмаченко М.Д. Стан і завдання досліджень у галузі історії педагогіки / М.Д. Ярмаченко // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Вип. 3. Т. 1. – С. 3–6. – (Серія : Соціально-педагогічна).